

прагнення сім'ї до змін та розвитку; адекватність форм і методів соціально-педагогічної роботи потребам та можливостям неблагополучної сім'ї; професійна майстерність соціального педагога тощо.

Таким чином, ефективність соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями визначатиметься за конкретним результатом діяльності – налагодженістю позитивної спрямованості життєдіяльності сім'ї та соціалізованістю її членів. Тип спрямованості життєдіяльності неблагополучної сім'ї визначається за допомогою певних ознак, які виступають як критерії ефективності соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями. До цих критеріїв ми зараховуємо: соціально-економічне благополуччя сім'ї, психологічний клімат, соціалізованість членів неблагополучної сім'ї. Відповідно до рівня прояву тих чи інших показників зазначених критеріїв розрізняють низький, середній, високий рівні ефективності соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями. У сукупності критерії та їх показники характеризують соціально-педагогічну роботу з неблагополучною сім'єю як процес, який можна і необхідно цілеспрямовано організувати, управляти та при цьому прагнути досягнення позитивних результатів.

Використання зазначених критеріїв і показників ефективності соціально-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями в діяльності ЦСССДМ дасть можливість оцінювати не лише її рівень, тип спрямованості життєдіяльності неблагополучної сім'ї, але й досягати максимальної дієвості форм, методів та засобів, які використовуються у соціально-педагогічному процесі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бочарова В.Т. Педагогика социальной работы / Бочарова В.Т. – М. : Аргус, 1994. – 207 с.
2. Вульф В.Б. Социальная педагогика и процесс формирования личности / В.Б. Вульф // Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт. – М. : Тула, 1993. – Т. 1. – С. 59–72.
3. Зберегти сім'ю: практ. посіб. із соціальної роботи із сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах / [авт.-упоряд. Мороз О.М., Постолук Г.І., Семигіна Т.В., Шипіленко О.С.]. – К. : ЕКМО, 2008. – 160 с.
4. Методология и методы социально-педагогических исследований: науч., учеб.-метод. пособие для студентов, магистрантов, аспирантов и специалистов в области воспитания и образования, соц. педагогов и соц. работников / [авт.-сост. Харченко С.Я., Крапинов Н.С., Чиж А.Н., Крапинова В.А. – Луганск : Альма-матер, 2001. – 216 с.
5. Мудрик А. В. Социализация человека : учеб. пособ. для студ. высших учеб. завед. / Мудрик А. В. – М. : Академия, 2006. – 304 с.
6. Эффективность труда руководителя / [Пономарёв Л.Н., Чичканов В.П., Ковалёв Г.А., Мазырин В.П. – М. : Мысль, 1988. – 316 с.
7. Словарь по социальной педагогике : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / авт.-сост. Л.В. Мардахаев. – М. : Академия, 2002. – 146 с.
8. Социальная педагогика: опыт словаря-справочника / [под общей ред. Калачевой И.И., Коломинского Я.Л., Левко А.И.]. – Мн. : НИО, 2000. – 214 с.
9. Филонов Г.Н. Социальная педагогика. Управляемый потенциал и прикладные функции / Филонов Г.Н. – М. : ЦСП РАО, 1995. – 310 с.
10. Фурман А. Психодіагностика особистісної адаптованості / Фурман А. – Т. : Екон. думка, 2000. – 198 с.

УДК 37.013.42:347.633(091)

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ-СИРІТ У ПРОЦЕСІ ЇХ УСИНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Чернета С.Ю., к. пед. н., ст. викладач

Волинський національний університет імені Лесі Українки

У статті зроблено спробу проаналізувати історію виникнення, становлення та розвитку інституту усиновлення в Україні; виявити взаємозв'язок державної політики та правового регулювання

усиновлення; визначити передумови становлення та ефективність сучасної системи соціально-правового захисту усиновлених України.

Ключові слова: усиновлення, дитина-сирота, дитина, позбавлена батьківського піклування, соціально-правовий захист, піклування, опіка, форма влаштування.

Чернета С.Ю. СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА ДЕТЕЙ-СИРОТ В ПРОЦЕССЕ ИХ УСЫНОВЛЕНИЯ В УКРАИНЕ: ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ / Волинский национальный университет имени Леси Украинки, Украина.

В статье сделана попытка: проанализировать историю возникновения, становления и развития института усыновления в Украине; обнаружить взаимосвязь государственной политики и правовой регуляции усыновления; определить предпосылки становления и эффективность современной системы социально-правовой защиты усыновленных Украины.

Ключевые слова: усыновление, ребенок-сирота, ребенок, лишенный родительской заботы, социально-правовая защита, забота, опека, форма определения.

Cherneta S.U. SOCIALLEGAL DEFENCE OF CHILDREN-ORPHANS IS IN THE PROCESS OF THEIR ADOPTION IN UKRAINE: A HISTORICAL ASPECT / Volyn national university of Lesya Ukrainka, Ukraine.

In the article analysed the history of origin, becoming and development the institute of adoption in Ukraine; to find out intercommunication of state policy and legal adjusting of adoption; becoming pre-conditions and efficiency of the modern system of sociallegal defence of adopted Ukraine.

Keywords: adoption, child-orphan, child, deprived paternal anxiety, sociallegal defence, anxiety, guardianship, form of arranging.

Одним з основних напрямків державної політики України є реалізація комплексу заходів, спрямованих на охорону дитинства. Приділення особливої уваги цій проблемі на найвищому державному рівні пов'язане з ситуацією, яка склалася з сирітством та дитячою бездоглядністю в нашій країні. Ратифікація у 2009 році Європейської конвенції про усиновлення дітей, створення Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дітей та прийняття низки нормативних документів, покликаних захищати права дітей-сиріт, свідчить про те, що соціальна політика України проводиться з позиції, що жодні заклади дитячого виховання не в змозі замінити справжню родину, саме тому усиновлення є пріоритетним з-поміж інших способів влаштування дітей у сім'ю.

Деякі актуальні проблеми щодо соціально-правового захисту дітей у процесі їх усиновлення відображені в педагогічних працях, які стосуються соціально-правового захисту дитини (З. Галковська, Н. Малярова, М. Несміянова та ін.); правового захисту й охорони здоров'я дітей (Т. Бойченко, О. Вакулєнко, Л. Суценко та ін.); сімейно-правової політики (Г. Бевз, А. Капська, П. Синютка та ін.); історію становлення інституту усиновлення в сімейному праві (О. Карпенко, В. Кубишкіна, З. Ромовська, Н. Шость та ін.) та ін.

Мета статті – проаналізувати історію становлення та розвитку соціально-правового захисту дітей-сиріт у процесі їх усиновлення в Україні та виявити його вплив на сучасну систему соціально-правового захисту дітей-сиріт у процесі їх усиновлення в Україні.

Соціально-правовий захист дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, завжди тією чи іншою мірою був актуальною проблемою держави й суспільства. Ще східним слов'янам притаманне жалісливе ставлення до ближнього про що свідчать праці античних авторів: «слов'яни були милостиві до старих і не позбувалися слабких родичів та родичів-калік». Тому можна стверджувати, що історія дитячого піклування в Україні починається за часів князя Володимира, котрий поклав початок християнізації Русі. Саме він, як свідчать літописи, доручив духовництву піклування і нагляд за сиротами й сам роздавав сиротам, убогим і мандрівникам велику милостиню. Можна констатувати, що державна система добродійності (зокрема піклування або усиновлення сиріт) тоді ще не склалася: участь у піклуванні була правом, але не обов'язком князя, тому і не було законодавчого закріплення цих форм виховання та влаштування дітей [1].

Вперше усиновлення набуло юридичного вигляду в Стародавньому Римі та здійснювалося двома способами: або за рішенням народу, або владою магістрату [2, с. 312]. У римському праві усиновлення було способом установлення patria potestas над чужими дітьми, а самі його форми відрізнялися залежно від того, йшлося про усиновлення persona sui juris або persona alieni juris, тобто з огляду на те, кого усиновлювали: усиновлення особи власних прав називалося arrogatio (persona sui juris), а усиновлення особи чужих прав (підвладної) – adoptio (persona alieni juris). Усиновлення arrogatio спочатку провадилося привселюдно на народних зборах, куди, як відомо, мали доступ тільки чоловіки, у зв'язку з чим усиновлення жінкою або жінки чи особи, що не досягла повноліття, унеможлиблювалося... Згідно з правилом «adoptio naturum imitatur» (усиновлення наслідує природу) між усиновлювачем і усиновленим обов'язковою була вісімнадцятирічна різниця у віці. Надалі потреба в санкціонуванні arrogatio народними зборами відпала. Усиновлення дозволялося провадити приватно. Важливо лише, щоб про це було привселюдно оголошено. В імператорський період було скасовано заборону на усиновлення дітей, котрі не досягли повноліття, а саме усиновлення оформлялося імператорським рескриптом. Adoptio, яке, на відміну від arrogatio, було приватноправовим актом із самого початку, не передбачало обмежень для

усиновлення повнолітніх і жінок, тим більше що звільнення жінки від patria potestas наставало вже після її одноразового «продажу» [3].

При Юстиніані механізм усиновлення (двостадійний процес adoptio) було замінено заявою перед судом. Крім того, усиновлений продовжував бути під patria potestas рідного батька, стаючи лише законним спадкоємцем усиновлювача [4].

Що стосується нормативного регулювання відносин з організації добродійної діяльності, у т.ч. усиновлення, у вітчизняній історії з часів князювання Володимира Мономаха й аж до середини XVI століття (з боку держави або з боку церкви) не набуло особливого розвитку,

Окремі факти усиновлення були в Давньоруській і Московській державах. Такі як «штучне синівство» чи прийом «стороннього» до складу родини, відбувалися в Давній Русі ще за часів язичництва [4]. Але тоді основною метою усиновлення для бездітної особи було забезпечення її власних майнових інтересів. Задоволення потреби в батьківській турботі й допомогу сироті знайти тепло сімейного вогнища або взагалі не розглядали як мету усиновлення, або вони відходили на другий план. У сільській місцевості усиновлення головним завданням мало придбання додаткової робочої сили. До того ж воно слугувало зручним і тому доволі розповсюдженим засобом ухиляння сина від виконання військового обов'язку: заміняв його усиновлений. Для боротьби з цією практикою було ухвалено навіть спеціальний закон, який встановив правило про те, що для виконання військового обов'язку має значення тільки усиновлення неповнолітнього віком не старше п'яти років [5].

За часів династії Романових увага держави до справ добродійності посилюється. За указом царя Олексія Михайловича було надруковано Кормчу книгу, що ввібрала всі наявні до того часу правила православної церкви, зокрема і стосовно сиріт. Спочатку благодійною справою завідував Патріарший приказ, потім – Монастирський, а затим з'явився Приказ побудови богаділень [6]. Отже, соціальний захист дітей-сиріт розглядали тоді в парадигмі християнського вчення.

У період правління Петра I посилюється й набула системності боротьба з бездоглядністю. 1706 року новгородський митрополит Іов відкрив перший у Російській імперії притулок для «соромних» (тобто незаконнонароджених) дітей. На його утримання за указом царя були звернені доходи від кількох монастирських вотчин. Згодом було видано розпорядження про створення спеціальних госпіталів для незаконнонароджених дітей, а згодом – сирітських будинків. Отже, соціальний захист дітей-сиріт у цей період набуває державної підтримки та правового регулювання.

Серйозні зрушення в удосконаленні системи піклування відбувалися за царювання Катерини II. В 1763 році імператриця заснувала у столицях, за пропозицією філантропа І. Бецького, два великі заклади для виховання й нагляду за незаконнонародженими дітьми, а також в 1764 році в Москві було відкрито Виховний будинок [5].

Отже, можна стверджувати, що саме з часів правління Катерини II в Російській імперії починає складатися правове регулювання соціального захисту дітей у процесі їх усиновлення.

11 жовтня 1803 року вперше з'явився нормативний акт, спеціально присвячений усиновленню. Це був указ, що дозволяв дворянам усиновляти найближчих законнонароджених родичів. Передумовою розробки та прийняття цього указу став особистий дозвіл імператриці графам Остерманам усиновити онука їхньої сестри з правом уже за їхнього життя носити прізвище Остерман і титул, а також мати право на герб. Згодом було ухвалено цілу низку указів, що регламентували умови усиновлення. 1817 року дозволили усиновлювати кілька осіб для того, щоб кожний з усиновлених здобував прізвище усиновлювача й не порушувалися спадкові права родичів усиновлювача на нерухоме майно. Рухоме майно мали розподіляти між усиновленими та іншими спадкоємцями в рівних частках. З 12 січня 1828 року встановлюється, що приписка до власного звання є формою усиновлення. Право купців і міщан приписувати до власного звання підкинутих дітей, тих, хто не пам'ятає споріднення, та осіб, що перебувають на вихованні, було встановлено указом ще 1744 року. Але саме з 1828 року таку приписку законодавці почали визнавати як усиновлення [3]. Так, С. Пахман зазначає, що в Полтавській губернії усиновлення провадиться припискою до сімейства (під час ревізії) або духовним заповітом; причому зазвичай між особою, яка усиновлює, та особою, яку всиновляють, укладається письмова угода, де викладаються взаємні обов'язки: з боку усиновлювачів указується обов'язок передати усиновленому все майно або його частину, а з боку усиновленого – бути шанобливим, турбуватися про господарство й піклуватися про усиновлювачів до смерті [1].

Важливим кроком у розвитку соціально-правового захисту Російської імперії було ухвалення 12 березня 1891 року закону «Про дітей усиновлених і узаконених». Були кодифіковані й систематизовані наявні правила усиновлення, Статутом цивільного судочинства 1864 року регламентувався порядок установа усиновлення. Уперше на законодавчому рівні закріпили можливість узаконення юридичного акта, за допомогою якого незаконні діти (народжені поза шлюбом) прирівнювалися до народжених у шлюбі [5].

Також слід зазначити, що до Жовтневої революції були різні форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, й розвивалися вони паралельно, а саме дитину-сироту можна було направити до певного закладу або таку дитину забирали на виховання у сім'ю.

Перша світова війна, революція 1917 року призвели до різкого збільшення кількості дітей, котрі втратили батьків. Для порятунку таких дітей восени 1918 року в багатьох містах з'явилися громадські організації – ліги порятунку дітей, засновані громадськими діячами й кооператорами. Ліга опікувалася проблемами всіх дітей незалежно від політичних поглядів їхніх батьків. Спочатку ці громадські організації направляли дітей «до санаторіїв» на лікування, далі – до колоній, де їх навчали ремесел. У січні 1921 року систему громадських організацій Ліги порятунку дітей ліквідували, а всі її установи приєднали до закладів народної освіти [2].

Після Жовтневої революції 1917 року радянська влада проголосила принцип суспільного виховання дітей, позбавлених батьківського піклування. З цього моменту держава взяла на себе обов'язок з утримання й виховання таких дітей. З огляду на сучасні реалії дуже дивним є те, що в перші роки радянської влади достатньо популярними були ідеї державного виховання не тільки дітей, які залишилися без батьківського піклування, а й узагалі всіх дітей, народжуваних у країні. Тому така форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як усиновлення, не є пріоритетною, бо країна заповнилася інтернатними дитячими закладами. Саме після Жовтневої революції практично в усіх сферах життя українського суспільства відбулися серйозні зміни. Не стало винятком і правове регулювання сімейних відносин [7].

Отже, післяреволюційні роки характеризуються передаванням функцій турботи про дітей державі і, як наслідок, створенням розгалуженої системи піклування про дітей, що загалом нагадує нинішню ситуацію. Хоча поряд із дитячими установами, створеними державою або приватними особами, були й сімейні форми виховання дітей: усиновлення, передача дітей у сім'ї з виплатою винагороди за виховання дитини й опіка (піклування).

У липні 1919 року Рада Народних Комісарів (РНК) УРСР прийняла Сімейний кодекс УРСР, який так і не набув чинності через воєнні дії, що точилися тоді в Україні. Проте, зазначає Г. Матвеев, «як історичний документ він має певну цінність, оскільки характеризує спробу кодифікації сімейного законодавства перших років Радянської влади на Україні» [1]. Сімейний кодекс УРСР 1919 року містив дві статті про усиновлення.

Сімейний кодекс УРСР 1926 року також передбачав інститут усиновлення, а саме заключна глава першого розділу. На той час уже зникли підстави, відповідно до яких наша держава утримувалася від визнання цього інституту в перші роки радянської влади (небезпека експлуатації усиновлених і загроза того, що за допомогою усиновлення капіталістичні елементи обходять норми декрету про скасування спадкування)» [1].

Під час Великої Вітчизняної війни, коли країною прокотилася хвиля бездоглядності серед дітей, було видано Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про усиновлення» (1943 року). Це був ще один крок до зміцнення правових передумов усиновлення [2].

Новим етапом у розвитку соціально-правового захисту усиновлених дітей було набрання чинності Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про шлюб і сім'ю від 27 липня 1968 року та Кодексу про шлюб і сім'ю УРСР від 26 червня 1969 року, які усиновлення розглядають як одну з форм сімейного виховання дітей, батьки яких померли або позбавлені батьківських прав або з інших причин не можуть виховувати своїх дітей [2].

Проголошення суверенітетів держав наприкінці 90-х років двадцятого століття, зумовили і зміни в національному законодавстві про усиновлення, бо, зазначає О. Нечасва, саме усиновлення завжди якнайкраще відображало особливості державного впливу на сімейні відносини [5].

Усиновлення як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, сьогодні є пріоритетною формою виховання таких дітей, що найбільш повно закріплено в новому Сімейному кодексі України (2004 р.).

В останні роки усиновлення в Україні стало національною ідеєю, внутрішньою потребою великої кількості українських громадян, як наслідок зростає кількість громадян України, які бажають усиновити дитину. Так, протягом 2009 року в Україні за рішенням суду було усиновлено 5274 дитини, з них іноземними громадянами – 1428 дітей із дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а протягом січня-червня 2010 р. громадянами України було усиновлено 852 дитини-сироти [7].

Сьогодні соціально-правовий захист дітей-сиріт у процесі їх усиновлення являє собою систему заходів правового, організаційного, фінансового плану, спрямовану на захист прав та інтересів усиновлених, про що свідчить як зростаюча кількість усиновлених дітей-сиріт, так і прийняття за останні чотири роки

більше ста нормативно-правових документів, які передбачають процедуру, механізм, умови та розгалужену систему соціальних закладів, які забезпечують усиновлення в Україні.

Підсумовуючи розгляд особливостей зародження, становлення і розвитку усиновлення, можна зробити певні висновки. По-перше, традиції та звичаї українського народу, історичний досвід мали важливий вплив на сучасну систему соціально-правового захисту дітей-сиріт в процесі їх усиновлення. По-друге, стан розвитку системи соціально-правового захисту дітей-сиріт прямо залежав від рівня розвитку державності, від її соціальної політики. По-третє, сучасна система соціально-правового захисту дітей-сиріт у процесі їх усиновлення свідчить про правильний вибір соціальної політики сучасною Україною та результативність діючих нормативно-правових актів з питань усиновлення та соціальних заходів щодо його популяризації серед громадян України.

Однак подальшого дослідження потребує проблема реалізації соціальної політики щодо оптимізації соціально-правового захисту прав та інтересів дітей-сиріт, удосконалення механізму співпраці всіх соціальних інститутів та соціальних педагогів в процесі усиновлення дітей-сиріт в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шость Н.В. Правове становище дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків: в питаннях та відповідях для практичних працівників / Шость Н.В. – Харків, 1995. – 63 с.
2. Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт : в 2 т. – Москва; Тула, 1993 – . – Т.1. – 1993. – 358 с.
3. Кубишкіна В. Генезис інституту усиновлення в сімейному праві / В. Кубишкіна // Віче. – 2010. – № 20. – С. 24–26.
4. Карпенко О. Виникнення та становлення інституту усиновлення в Київській Русі / І. В. Ковальчук // Часопис Київського університету права. – 2008. – № 2. – С 155–159.
5. Социальные проблемы сиритства : сб.статей. – М. : РАН Ин-т социологии, 1992. – 218 с.
6. Карпенко О. Сімейні форми утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: проблеми правового регулювання / О. Карпенко // Право України. – 2001. – № 3. – С. 79–81.
7. Стан реалізації державної політики щодо захисту прав дитини. Підсумки діяльності Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини за 2009 рік (короткий виклад). Перспективи на найближчий період (2010 рік) [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.ditu.gov.ua/docs/stan-derzh-polit-2009.doc